

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра економіки, права та управління бізнесом
(найменування кафедри)

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

(підпис)
“ ____ ” _____ 201__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
(шифр та найменування спеціальності)
за магістерською програмою професійного спрямування
Економіка, планування та управління бізнесом
(назва магістерської програми)

на тему: **«Ринок інвестицій у стартапи України»**
(назва теми)

Виконавець:

студент факультету економіки
та управління підприємництвом
Мяснікова Ганна Олегівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

/підпис/

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
(науковий ступінь, вчене звання)
Ковальов Анатолій Іванович
(прізвище, ім'я, по батькові)

/підпис/

ОДЕСА – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ІНВЕСТИЦІЙ У СТАРТАПИ	
1.1. Сутність поняття стартап, його характеристики і роль в економіці...7	
1.2. Ринок інвестицій в стартапи: сутність, види, учасники, характеристики, елементи.....10	
1.3. Правові основи і регулювання ринку стартапів і зарубіжний досвід.....18	
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ІНВЕСТИЦІЙ В СТАРТАПИ В УКРАЇНІ	
2.1. Аналіз стану ринку інвестицій в стартапи в Україні.....29	
2.2. Проблеми і перспективи розвитку ринку інвестицій в стартапи.....39	
РОЗДІЛ 3. ПРОПОЗИЦІЇ, МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ СТАРТАПУ В УКРАЇНІ	
3.1. Пропозиції щодо підвищення рівня розвитку стартапів на ринку України.....42	
3.2. Методи оцінювання впливу факторів стартапів на ринку України...51	
3.3. Стадії розвитку проекту Start-up Університет.....60	
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРАСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	82

ВСТУП

Протягом останніх років інформаційно-технологічна індустрія стала рушійною силою конкурентоспроможного розвитку світової економіки. Радикально змінюючи способи і методи господарювання, інформаційні технології (ІТ) водночас зумовили переосмислення підходів до отримання знань, трансформували фундамент для науково-технічних робіт, дали поштовх створенню величезної кількості нових бізнес-моделей діяльності підприємств тощо. Нині ІТ реалізуються переважно у формі стартап-компаній. ІТ-стартапи є гнучкими як щодо потреб ринку, так і відносно організації виробничого процесу.

В Україні офіційної статистики розвитку стартапів не ведеться. Однак, за даними фахівців цієї сфери [5], на українському ринку щороку з'являється від 300 до 500 нових стартапів. Сумарна кількість нових бізнес-проектів, які постійно є на ринку (тобто ще не збанкрутували) – близько 900, з числа яких орієнтовно 150 – це серйозні проекти, але і з них виживають і розвиваються далі лише кілька десятків (20–40). Проте навіть зараз, у такий складний період економіки, ІТ-стартапів могло би бути більше. З науково-практичної точки зору, проблематика стартапів в Україні досліджена недостатньо. Попри значний світовий досвід, вітчизняні ІТ-стартапи мають свої особливості становлення і розвитку, що зумовлено, з одного боку, глобалізаційними процесами, а з іншого – особливостями національної економіки. Низька швидкість тестування ІТ-продуктів, недостатня розвинутість технологічної бази, високий рівень конкуренції в галузі обумовлюють основні проблеми вітчизняних ІТ-стартапів, а саме – сповільнені темпи їх створення та виходу на ринок з готовими продуктами. З огляду на зазначене, предметом дослідження в статті є теоретичні та прикладні аспекти вітчизняного ринку стартапів. Актуальність і цінність вивчення даної проблематики полягає в тому, що отримані науково-практичні висновки та рекомендації можуть слугувати підґрунтям для напрацювання необхідної нормативної, методичної та законодавчої бази для конкурентоспроможного розвитку вітчизняних ІТ-стартапів.

Аналіз останніх публікацій. Існуючі нині розробки вітчизняних науковців і практиків з питань стартапів носять фрагментарний характер. Зокрема, Н.В. Івашова [4], Ю. Наумчук [11], А.М. Стельмашук [16], О.М. Шевченко [19] скеровують увагу наукового товариства на теоретико-методичні засади функціонування стартапів, оминаючи питання прикладного характеру. При цьому дане явище згадується ними з позицій малого підприємництва. З поля зору випадають такі характеристики стартапу, які чинять найважливіший вплив на його розвиток: оцінювання ІТ-інновації на усіх етапах її розроблення та доведення до готового продукту; виведення дослідного взірця програмного продукту на рівень споживачів-тестувальників (часто це стає значною проблемою, яка сповільнює розвиток ІТ-продукту); охорона прав інтелектуальної власності стартапу; моделі монетизації тощо. Отже, можна вважати, що системний підхід до вивчення такого явища, як ІТ-стартапи, загалом відсутній. Фахівці-практики, зокрема О. Мась і М. Онисько [10], а також й інші експерти [5] зосереджують увагу на аспектах вже впровадженого на Інтернетринку нового продукту. Наприклад, на таких його характеристиках, як час використання, потужність, візуалізаційні особливості, кількість ліцензій, додаткові функції, сфера застосування та контактна аудиторія тощо. Проте не здійснюється ґрунтовний аналіз причин успіхів або невдач розроблених ІТінновацій. Серед визнаних у світі фахівців з питань стартапів необхідно відзначити П. Тіля [24] та інших, не менш відомих (зокрема таких, кого виділено у щорічному Гарвардському політичному огляді [22]). Утім ефективні та креативні підходи закордонних спеціалістів не завжди можна використати в вітчизняних реаліях. Їх доцільно вивчати, трансформуючи під український досвід. Досліджуючи ІТ-стартапи, неможливо не зачепити питання трансферу інноваційних технологій. Вивченню окремих аспектів даної проблематики присвятили свої праці такі вчені як: О.Ф. Андросова [2], М.А. Йохна [6], О.В. Кам'янська [7], С.М. Кацура [8], О.М. Ляшенко [9], С.В. Саліхова [13], В.П. Соловійов [14], В.В. Титов [17], Л.І. Федулова [18], Н.О. Шпак [20] та інші. Зокрема, О.Ф. Андросовою удосконалено механізм організації впровадження

трансферу технологій (ТТ) з використанням чотирьохрівневого менеджменту, який дає змогу проводити постійний обмін інформацією між джерелом технологічної інвестиції та її споживачем [2, 8]. М.А. Йохна, П.Г. Іжевський та В.В. Стадник у спільній науковій праці пропонують підвищувати рівень обґрунтованості управлінських рішень щодо планування технологічного розвитку вітчизняних виробничих підприємств через вибір оптимальної форми ТТ [6, 5]. Особливий науковий інтерес становить розроблена О.М. Ляшенко система економіко-математичних моделей ТТ, покликаних забезпечити рівновагу споживчого вибору, мотивацію та взаємодії суб'єктів комерціалізації ТТ, враховуючи реальні економічні умови [9, 7]. С.М. Кацура [8] та О.Б. Саліхова [13] розглядають ТТ в макроекономічному контексті. Важливі передумови здійснення ТТ в Україні обґрунтовано в праці Л.І. Федулової [18]. В.П. Соловйов зі співавторами [14] розглядає проблеми ТТ в рамках проблематики інноваційного підприємництва. В.В. Титов [17], Н.О. Шпак [20] та інші науковці приділяють значну увагу розвитку теоретико-методичних засад ТТ та вивченню особливостей їх прояву в різних галузях.

Науковий доробок вітчизняних вчених не відображає розв'язання проблем стартапів у контексті їх становлення і розвитку. Фрагментарне використання наукових підходів не дає змоги розглядати стартапи як елемент системи конкурентоспроможного розвитку українського ринку високих технологій. Метою дослідження є вивчення особливостей становлення і розвитку стартапів в Україні в контексті їх впливу на конкурентоспроможний розвиток вітчизняного ринку високих технологій та економіку країни в цілому. Для досягнення поставленої мети в роботі вивчено український ринок ІТ-стартапів (як найпоширенішу форму стартапів) на засадах інституційного підходу. На підставі сформованих характеристик розвитку вітчизняних стартапів та вивчення проблем, що виникають при здійсненні ними ТТ, запропоновано шляхи та інструменти стимулювання їх поступу.

Об'єкт дослідження. Процес досліджень розвитку ринку інвестицій стартап-компаній в Україні.

Предмет дослідження. Сукупність теоретичних та прикладних аспектів інвестицій та прогнозування розвитку стартап-компаній в Україні.

Методи дослідження. Під час ринку інвестицій стартап - компаній України були використані загальнонаукові та спеціальні методи, а саме:

- системний аналіз – для аналізу існуючого ринку стартап- компаній ;
- групування і порівняння – в процесі аналізу інвестицій стартап-компаній;
- маркетинговий метод – SWOT-аналіз для виявлення сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз інвестицій у стартап- компанії України;
- методи економіко-математичного та фінансового аналізу – для визначення обсягів стартапів;
- табличний, графічний методи – для наочного відображення аналізованих показників;
- рейтинговий аналіз (ранжування стартап-компаній за долею ринку, за популярністю серед компаній).

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти, фахова література, матеріали періодичних видань та наукових конференцій, статистичні дані Державної служби статистики України.

Публікації та апробація результатів дослідження. За результатами дослідження підготовлена стаття на тему «Проблеми створення та перспективи розвитку стартап-компаній в Україні», яка була опублікована у виданні «Науковий вісник» Одеського національного економічного університету, № 5, 2018 р.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити висновки, основні з яких такі:

1. в сучасному світі проблема функціонування ринку інвестицій у стартапи має універсальний характер. Рівень економічного розвитку будь-якого підприємства залежить перш за все від того, на скільки вона вирішується.

2. на основі результатів дослідження теоретичного та прикладного досвіду кваліфікаційні роботи магістра з проблематики вітчизняного ТТ за участю стартап-компаній запропоновано такі напрямки його удосконалення:

- розроблення загальної як для всіх галузей промисловості, так і для окремих виробництв методології оцінювання економічної доцільності впровадження інноваційних розробок, зокрема ноу-хау;

- розробка нормативно-правових документів щодо регулювання венчурного інвестування в інноваційні розробки; - установлення чітких правил щодо формування витрат як у податковому, так і в бухгалтерському обліку за різними методиками, що сприятиме правомірному використанню інвестиційного податкового кредиту;

- закріплення у законодавчому порядку механізмів реалізації державноприватного партнерства в процесі ТТ ;

- забезпечення належного регулювання придбання і розпорядження майновими правами на об'єкти інтелектуальної власності, створені за державні кошти;

- удосконалення правових механізмів регулювання ринку інтелектуальних продуктів, передання на комерційних умовах суб'єктом господарювання;

- введення стимулювання противитратного механізму формування витрат при розрахунку податку на прибуток, що стримує впровадження податкових інноваційних регуляторів.

3. Реалізація запропонованих підходів обумовлює необхідність збалансованого розвитку усіх елементів національної інноваційної системи, підтримки інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання на

всіх стадіях інноваційного процесу, стимулювання попиту на результати наукових досліджень і розробок, створення сприятливих умов для виробництва інноваційної продукції та розвитку стартапів тощо.

4. Умови глобального ринкового середовища диктують необхідність активізації стартапів як найбільш ефективного способу підвищення конкурентоспроможності країни і подальшого її розвитку за інтенсивним типом. Україна володіє значним інноваційним потенціалом, який може забезпечити розвиток економіки знань та вивести країну на високий рівень науково-технологічного прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14.09.2006 № 143-V зі змінами та допов. на 18.03.2015 // zakon.rada.gov.ua.
2. Андросова О.Ф. Організаційно-економічні аспекти використання трансферу технологій на підприємствах авіаційної промисловості: Дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Нац. авіац. ун-т. – К., 2006. – 210 с.
3. Економічна статистика: Наука, технології та інновації // Державна служба статистики України // www.ukrstat.gov.ua.
4. Івашова Н.В. START-UP проекти – інструмент реалізації інновацій // Економічні проблеми сталого розвитку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 24–26.04.2013) / За заг. ред. О.В. Прокопенко. – Суми: СумДУ, 2013. – Т. 4. – С. 115–116.
5. Інтерв'ю з експертами українського Інтернет-ринку // AIN.UA: Український Інтернетжурнал.– 18.03.2015 // ain.ua.
6. Йохна М.А., Іжевський П.Г., Стадник В.В. Трансфер технологій: форми і методи ефективного здійснення: Монографія. – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 188 с.
7. Кам'янська О.В. Управління трансфером технологій на машинобудівних підприємствах: Дис... канд. екон. наук / Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». – К., 2008. – 281 с.
8. Кацура С.М., Лимар В.В. Принципи державного регулювання міжнародного трансферу знань // Економічний вісник Донбасу.– 2010.– №1. – С. 43–46.
9. Ляшенко О.М. Методи та моделі комерціалізації трансферу технологій: Автореф. дис... докт. екон. наук: 08.00.11 / Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 36 с.
10. Мась О., Онисько М. Секрети Інтернет-маркетингу // book.ua.

11. Наумчук Ю., Померанцева Т., Критов С. Стартапи, вперед, або Силіконова долина: погляд зсередини // Дзеркало тижня. Україна.– 27.12.2012 // gazeta.dt.ua.
12. Показники світового розвитку країн світу // Світовий Банк, 18.03.2015 // www.worldbank.org.
13. Саліхова О.Б. Удосконалення методології статистичного аналізу міжнародного трансферу технологій в Україні: Дис... канд. екон. наук: 08.02.02 / НАН України. Центр дослідж. наук.- техн. потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва. – К., 2003. – 199 с.
14. Соловійов В.П., Кореняко Г.І., Головатюк В.М. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики: Монографія. – К.: Фенікс, 2008. – 224 с.
15. Стартап // Вільна енциклопедія «Вікіпедія», 18.03.2015 // uk.wikipedia.org.
16. Стельмашук А.М. Розвиток малих інноваційних підприємств: ефективна форма позитивних технологічних змін // Стратегія інноваційного розвитку економіки.– 2010.– №3 // archive.nbuv.gov.ua.
17. Титов В.В. Трансфер технологій // www.metodolog.ru.
18. Федулова Л.І. Розбудова системи трансферу технологій – важлива умова впровадження кластерної моделі розвитку економіки України // www.ru.if.ua.
19. Шевченко О.М. Венчурний капітал – основа механізму фінансування національних інноваційних процесів // Інноваційна економіка.– 2012.– №4. – С. 52–56.
20. Шпак Н.О., Дмитрів К.І. Вплив розміру підприємства на вибір механізмів трансферу технологій // referat.znate.ru.
21. Blank, S. (2015). Search versus Execute // steveblank.com.
22. Harvard Political Review, April 9, 2013 // harvardpolitics.com.
23. Teece, D.J. (2015). Business Models, Business Strategy and Innovation // www.sciencedirect.com.

- 24.Thiel, P. (2012). Ten Lessons from Peter Thiel's Class On Startups // www.forbes.com.
- 25.Kawasaki G. The Art of the Start 2.0: The Time-Tested, Battle-Hardened Guide for Anyone Starting Anything / Guy Kawasaki. – London: Portfolio, 2015. – 336 с.
26. Nager M. Startup Weekend: How to Take a Company From Concept to Creation in 54 Hours / M. Nager, C. Nelsen, F. Nouyrigat. – New Jersey: Wiley, 2011. – 172 с.
- 27.Mullins J. The Customer-Funded Business: Start, Finance, or Grow Your Company with Your Customers' Cash / Mullins J. – New Jersey: Wiley, 2014. – 304 с.
- 28.Таранюк Л. М. Потенціал і розвиток підприємства: навчальний посібник / Л. М. Таранюк. – Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2016. – 278 с.
- 29.Бажал Ю. М. Розвиток інноваційної діяльності у знаннєвому трикутнику "держава – університети – промисловість" / Ю. М. Бажал // Економіка і прогнозування. - 2015. - № 1. – С. 76–88.
- 30.Івашова Н. В. Формування бренд-орієнтованої системи управління промисловим підприємством / Н. В. Івашова // Маркетинг і менеджмент інновацій. - 2012. - № 4. – С. 280–288.
- 31.Ткаченко А. М. Державне регулювання інвестиційної діяльності в Україні / А. М. Ткаченко, Є. М. Плаксина // Економіка і регіон. – 2014. – № 2. – С. 7–12.
- 32.Чоботар С.В. Інноваційний потенціал підприємства [Електронний ресурс] / С.В. Чоботар. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/Okt/18_Chebot.htm
- 33.Іванова К. В. Технологія оцінки гармонійності складових інноваційного потенціалу підприємств / К.В. Іванова, Я.А. Громова // Вісник Хмельницького нац. ун.-т. – 2009. – № 6. – Т. 3. – С. 233–237.

34. Чичкало-Кондрацька І.Б. Інноваційний розвиток регіональних науково-виробничих систем: [Монографія]. / І.Б. Чичкало-Кондрацька. – Полтава: Полтавський літератор, 2011. – 392 с.
35. Startup Ranking // [Електронний ресурс]- –
Режим доступу: <http://www.startupranking.com>.
36. Global Entrepreneurship Monitor // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gemconsortium.org>.
37. Бобрицький Д. 24 успішних українських стартапу, на яких найбільше заробили [Електронний ресурс] / Дмитро Бобрицький. – Режим доступу до ресурсу: http://24tv.ua/24_uspeshnyh_ukrainskih_startapa_na_kotoryh_bolshe_vs_ego_zarabotali_n603818.
38. Які українські стартапи виживуть 2017 року// [Електронний ресурс]- –
Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/392975/yaki-ukrayinski-startapy-vyzhyvut-2018.roku>
39. Українська правда // [Електронний ресурс]- –
Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/09/15/218040/>
40. Українська правда // [Електронний ресурс]- –
Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/11/28/220712/>
41. Українська правда // [Електронний ресурс]- –
Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/12/14/221493/>
42. Українська правда // [Електронний ресурс]- –
Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/05/6/211899/>
43. Метод оцінки потенційної аудиторії за вартістю клієнта//
[Електронний ресурс]- – Режим доступу: <http://helpiks.org/6.9438.html>
44. Berkus D. Basic Berkonomics – soft cover / D. Berkus. – Morrisville, Lulu: Online Self Publishing Book & eBook Company, 2012. – 704 с.
45. Стартапи, які починають без чітких цілей, заробляють більше [Електронний ресурс]- – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/411243/startapy-yaki-pochynayut-bez-chitkyh-tsilej-zaroblyayut-bilshe>.
46. Насер Стефан «Оцінка для спеціалістів- 9 методів пояснень»

47. Сайт <https://startupsventurecapital.com> Топ 10 израильских стартапов 2016 года.
48. <http://itbusinessweek.com> IT Business Week. Израильский стартап Flytrex привлекает \$3 млн. - 06/01/2017
49. <http://fastsalttimes.com> 25 ЛУЧШИХ ИЗРАИЛЬСКИХ СТАРТАПОВ ПО ВЕРСИИ BUSINESS INSIDER, -27.05.2017
50. Павел Федоров, Израильский стартап StoreDot умеет заряжать смартфон за 30 секунд-08.04.2011
51. Білл Пейн Оцінки 101метод оцінки вартості показників/ <http://blog.gust.com/-20.10.2011>
52. Білл Пейн Оцінки 101метод венчурного капіталу/ <http://blog.gust.com/-01.11.2011>
53. Білл Пейн Оцінки 101метод підсумовування факторів ризику/ <http://blog.gust.com/-15.11.2011>
54. <http://www.business-valuation.net/-Оцінка> / аналіз попередніх операцій
55. <https://en.wikipedia.org> Дисконтовані грошові потоки-вересень 2015 року
56. Сасаном Хашеми Венчурне оцінювання – перший метод Чикаго/<http://www.venionaire.com/-28> СІЧНЯ 2015 РОКУ
57. Дейв Беркус Метод Беркуса – цінність інвестицій на ранній стадії.
<https://berkonomics.com-4> .10. 2009 року
58. Денис Збанацький «Стартапи: юридичні та практичні аспекти. Ознайомча частина» Сайт <http://n-auditor.com.ua>
59. Глобальный рейтинг стартап-экосистем 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://inventure.com.ua/analytics/investments/globalnyj-rejting-startap-ekosistem-2015>
60. Kane T. The Importance of Startups in Job Creation and Job Destruction. – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kauffman.org/~media/kauffman_org/research_reports_and_covers/2010/07/firm_formation_importance_of_startups.pdf

- 61.Саліхова О.Б. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні : моногр. / О.Б. Саліхова. – К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2012. – 624 с.
62. Денис Довгополый: Как мы строили отрасль стартапов в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ain.ua/2013/05/29/125075>
63. Саліхова О.Б. Створення статистичного підґрунтя для оцінки особливостей інноваційних старт-апів України / О.Б. Саліхова, О.О. Курченко // Статистика України. – 2016. – № 1. – С. 18–21.
- 64.Руденко В.М. Математична статистика : навч. посіб. / В.М. Руденко. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 304 с.
- 65.Топ-100 украинских стартапов и продуктовых компаний: исследование Евгения Сысоева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ain.ua/2014/06/02/521740>
- 66.Ukrainian Startups' Rating [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.startuprating.com>
- 67.Саліхова О.Б. Про бідного стартапа замовите слово / О.Б. Саліхова, О.О. Курченко // Економіст. – 2016. – 7 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaekonomist.com/12893-pro-bdnogo-startapa-zamovite-slovo.html>
- 68.(Akholi Research) Technology Market Assessment: Ukraine 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.akholi.com/wp-content/uploads/2016/.../Ukraine-Technology-Exports-2016.pdf
- 69.Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. №1560-XII
- 70.Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. №93/96-ВР
- 71.Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. №40-IV
- 72.Закон України «Про наукові парки» від 25.06.2009 р. №1563-VI
- 73.Закон України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 р. №3792-XII;

74. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. №3687-XII;
75. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 р. №3689-XII.
76. Філіппов В.Ю. Порівняльний аналіз бізнес-інкубаторів в Україні та в світі /Філіппов В.Ю. //Економічний аналіз: зб. наук.пр., 2011. – Вип.8, ч.1. – С. 209-212